

**BİR BAKTERİNİN BİYOGRAFİSİ –
S. PARATYPHI ERZİNCAN (NEUKIRCH)**

**THE BIOGRAPHY OF A BACTERIA –
S. PARATYPHI ERZİNCAN (NEUKIRCH)**

řeref Etker

Abstract

Dr. Paul Richard Neukirch (1885-1962) was one of the physicians at the German Red Cross mission for Erzincan, Turkey instated in February 1915. Here Dr. Neukirch diagnosed the *Bacillus Erzincan* (Erzindjan) in certain clinical forms of paratyphoid fever. He returned to the German Red Cross Hospital Istanbul in the fall of 1915 to continue his research on the identical bacteria, which has been subsequently classified as *Salmonella paratyphi* C. His medical publications in Germany during the war led to the recognition of the bacteria and stimulated further clinical and laboratory studies on the disease. The biography of *Bacillus Erzincan* complements the divided life story of Dr. Paul R. Neukirch (a.k.a. Paul R. Newkirk).

Key words: Paul Richard Neukirch, Paul R. Newkirk, Bacillus Erzindjan, Salmonella Paratyphi C, German Red Cross, Erzincan, Istanbul, Turkey, First World War.

Geliř / Received 11.10.2018; **Kabul / Accepted** 13.11.2018

Kaynak gster / Cite this article as

Etker, şeref. “Bir Bakterinin Biyografisi - S. Paratyphi Erzincan (Neukirch).” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* XIX, ‘Savaş ve Bilim’ Özel Sayısı (2018): 87-109.

DOI 10.30522/iuoba.469320

Yazar bilgileri / Affiliations

Etker, řeref. Dr., İstanbul, Türkiye. serefetker@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-6966-8816

Öz

Birinci Dünya Savaşı içinde, 1915'te Erzincan'da kurulan Alman Kızılhaçı hastanesinde görevli olan hekimlerden Dr. Paul Richard Neukirch (1885-1962) klinik özellikler gösteren paratifo hastalığında *Bacillus Erzincan* adını verdiği, daha sonra *Salmonella paratyphi C* olarak nitelenen bakteriyi saptamıştır. Dr. Neukirch aynı yıl içinde İstanbul'a dönerek, savaş sonuna kadar buradaki Alman Kızılhaçı hastanesinde çalışmalarını sürdürmüştür, Almanya'da ve Türkiye'de yaptığı tıbbi yayınlarla da hastalığın ve etkeninin tanınmasını sağlamıştır. *Bacillus Erzincan* bir biyografi olarak Dr. Paul R. Neukirch'in (Newkirk) bölünmüş yaşamına bağlanmaktadır.

Anahtar sözcükler: Paul Richard Neukirch, Paul R. Newkirk, Bacillus Erzincan, Salmonella Paratyphi C, Alman Kızılhaçı, Erzincan, İstanbul, Türkiye, Birinci Dünya Savaşı.

***

“Dr. Neukirch, Erzincan'da 1917'de bugün adına *Salmonella paratyphi C* denilen bakteriyi bulan ve buna 1918'de *Bacillus Erzincan* adını vererek Almanya'da yayınlayan bakteriyologdur.”
Prof.Dr. Ekrem Kadri Unat¹

Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastahanesi'nin 1898'de kuruluşundan başlayarak eğitim ve yönetiminde söz sahibi olan Alman hekimler, Osmanlı ordularındaki sağlık hizmetlerini kıta düzeyinde izleyebilecek durumda idiler. Türkiye, Almanya'nın ardından Birinci Dünya Savaşına katılınca özellikle cephe ve cephe gerisindeki (menzil) sağlık hizmetlerinin etkinliğini arttırabilmek için, Almanya'da bir seferberlik başlatıldı.² Alman Kızılhaçı (*Deutsches Rote Kreuz*), Alman ordusunda göreve

¹ Ekrem Kadri Unat, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Mikrobiyoloji Tarihi Üzerine bir Deneme,” *Mikrobiyoloji Bülteni* (İstanbul) 4, 3 (Temmuz 1970): 174. http://www.mikrobiyolbul.org/managete/fu_folder/1970-03/1970-04-03-159-175.pdf. Ayrıca bkz. Ekrem Kadri Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, 1970), 111. ‘1915'denberi Alman Kızıl Haçı Hey'et-i Seferiyesi, özellikle bulaşıcı hastalıklar tedavisiyle uğraşmıştır. Bu heyet 9 ay kadar Erzincan'da bulunmuş ve sonra İstanbul'da Defterdar Hastanesinde çalışmıştır. Bunların iyi bir bakteriyoloji laboratuvarları vardı ve Neukirch burada çalışırken *Salmonella paratyphi C* (*Erzincan*)'ı bulmuştur.’ Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın adigeçen yayınları yaptığı yıllarda, *Salmonella paratyphi Erzincan* adını Prof. Dr. Ekrem Gülmezoğlu'ndan duyup öğrenmiştik.

² *Deutsche Levante-Zeitung* gazetesinin 1 Ağustos 1915 tarihli (Sene 5, Sayı 15/16, s. 372-373) ‘Deutsche Liebestätigkeit in der Türkei’ başlıklı haberine göre, Türkiye'ye 150 vagon dolusu sağlık malzemesi gönderilmiştir: ‘Die Sammlungen, die in Deutschland für den Roten Halbmond vorgenommen wurden, haben bisher schon die Höhe von einer Million Mark erreicht [50.000 Lira-yı Osmanî]. Dazu kommt neuerdings einer Sondergabe für die Dardanellenkämpfer, von der bereits 50 000 Mark für die fünfte Armee zur Beschaffung von Liebesgaben überwiesen wurden. Die praktische Hilfeleistung der Deutschen, besonders zur Pflege der Verwundeten und Kranken, war unausgesetzt im Gange. Zahlreiche Wagen angefüllt mit allem, was Einrichtungen von Lazaretten, zur Heilung von Wunden und zur Vorbeugung gegen Infektionskrankheiten dient, sind von Deutschland nach Türkei abgegangen. Siebenmal wurden diese Spenden zu großen Expeditionen vereinigt, die ganze Betten, Matratzen, Bettwäsche,

çağrılan hekimleri sağlık misyonları içinde bir araya getirerek Osmanlı ordularını – Doğudan Batıya ve Güneye – destekleyecek hastanelerin oluşumunu ve Alman hekimlerin buralarda görev almalarını sağladı. Kafkas cephesinin açılmasıyla birlikte, ilk Alman Kızılhaç heyeti oluşturularak yola çıkarıldı: 21 Aralık 1914'te, “Alman Kızılhaç’ının beş hekim, altı hemşire ve altı gönüllü hastabakıcıdan oluşan bir heyeti Berlin’den İstanbul’a hareket etmiştir. Heyetin başkanlığını yapan Dr. Colley (Insterburg) ile Dr. Stutzin (Berlin) ve Dr. Lindenberg (Rostock) cerrahdır. Kiel Üniversitesi asistanlarından Dr. Neukirch iç hastalıkları uzmanıdır. Kendisiyle birlikte çalışacak olan Dr. Zlocisti (Berlin), tropikal hastalıklar konusunda deneyim sahibidir ve daha önce Türkiye, Filistin, Arabistan ve İran’da bulunmuştur”.³

‘Alman Kızılhaç Cemiyeti’nin Türkiye için Birinci Heyeti’ (*Erste Abordnung der Deutschen Vereine von Roten Kreuz für die Türkei*) İstanbul’a geldikten sonra Selamlık’ta kabul gördü.⁴ Alman askeri yönetiminin koordinasyonu altındaki heyette yer alan,⁵ üç cerrahtan biri olan Dr. J. J. Stutzin heyetten ayrılarak Birinci Süveyş Kanalı Harekatına katıldı.⁶ Diğer iki cerrah (Colley ve Lindenberg) ve iki dahiliyeci (Neukirch ve Zlocisti), altı gönüllü hastabakıcı ile birlikte, ‘Alman Kızılhaç’ının Erzincan Misyonu’ (*Deutschen Roten-Kreuz-Mission Erzindjan*) olarak görevlendirildi.⁷ Heyet üyeleri 9 Ocak 1915’te İstanbul’dan yola çıkarak Ulukışla’ya kadar trenle gittiler.⁸ Oradan at sırtında zorlu bir yolculukla, İstanbul’dan ayrıldıktan 28 gün sonra Erzincan’a ulaşabildiler.⁹ Hastanenin kuruluşu için gerekli malzeme de ABD bandralı

Verbandsmaterial, Medikamente, chirurgische Instrumente, Desinfektionsapparate, Röntgenkabinette, Krankenautomobile, ganze Ambulanzen, Feldküchen erhielten. Über 150 Waggonladungen sind bisher Konstantinopel angelangt. Teils wurde dieses Material dem Roten Halbmond zur Verfügung gestellt, teils dient es zur Verwendung in Lazaretten, die von Deutschen eingerichtet worden sind.’

³ *Die Press* (Thorn) 32, 301 (24 Dezember 1914): 3.

⁴ *Unter dem Roten Kreuz im Weltkrieg. Das Buch der freiwilligen Krankenpflege*, hrsg. Eduard Senffleben, Wolfgang Foerster und Gerhard Liesner (Berlin: Vaterländischer Verlag Weller, 1934), 228. ‘Die Hilfsabordnung des Deutschen Roten Kreuzes beim türkischen Heere.’

⁵ Paul Neukirch und Th. Zlocisti, “Epidemiologische und klinische Erfahrungen bei Fleckfieber in Ostanatolien,” *Medizinische Klinik* (Berlin) 12, 10 (587) (5 März 1916): 256.

⁶ Joachim Josef Stutzin, “Zwei Jahre kriegschirurgische Tätigkeit in der Türkei,” *Brunns’ Beiträge zur klinische Chirurgie* 160, 5 (8. Kriegschirurgischer Bd., Heft 33) (Juli 1917): 709.

⁷ Erzincan adı, Almanca metinlerde: Erzindjan / Ersindjan / Ersinjan / Ersingan / Erzingham / Ersingham olarak geçmektedir.

⁸ *Deutsche Medizinische Wochenschrift* 41, 25 (17 Juni 1915): 746. Ayrıca bkz. Ludwig Kimmlé, *Das Deutsche Rote Kreuz im Weltkrieg* (Berlin: Heinrich Grund-Vlg., 1919), 75. ‘Am 21. Dezember 1914 trat eine Abordnung, bestehend aus einem namhaften Chirurgen, 4 weiteren Ärzten, 6 Schwestern und 6 Pflegern, ausgestattet mit reichlichen Hilfsmitteln die Ausreise an. Nach Ergänzung ihrer Ausstattung in Konstantinopel, entsprechend den Bedürfnissen an dem ihnen erst dort angewiesenen Wirkungsort, erreichen sie unter großen Mühsalen und Gefahren Erzingham, südlich Trapezunt, so wie in einer neuen Kavallerie-Kaserne ihre Tätigkeit aufnehmen.’

⁹ Paul Neukirch, “Über Versuche prophylaktischer Impfung gegen Fleckfieber (I. Mitteilung),” *Medizinische Klinik* (Berlin) 13, 11 (18 März 1917): 300. Alman Kızılhaç heyetine Ulukışla’da katılan

Washington gemisinin son seferleriyle Trabzon'a kadar getirilmiş ve Zigana geçidi üzerinden Erzincan'a taşınmıştı.¹⁰

Kentin dışındaki Süvari Kışlasında kurulan 'Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti Hastahanesi' (*Lazarett der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz*)¹¹ bir yönetim binası ile ellişer yataklı iki koğuşta 8 Şubat 1915'te çalışmalarına başladı. Mart ayında altı pavyondan oluşan 300 yataklı bir hastane haline getirildi.¹² Bir ameliyathane kuruldu; altı büyük ahır yeniden düzenlenerek enfeksiyon pavyonları oluşturuldu. Dr. Paul Neukirch 'hijyen' (bakteriyoloji) laboratuvarında çalışmalarına başlarken, Dr. Hans Lindenberg Erzincan'daki 'Harbiye Asker Hastanesi'nin tifüse yakalanan cerrahının yerini alarak ameliyatlar yaptı.

Alman Kızılhaçı hastanesi, Kafkas cephesine yaklaşık 200 km uzaklıktaydı. Hastanenin Erzincan'da konuşlandırılmasının amacı savaş yaralıların bakımı ve sağaltımı idi.¹³ Ancak, Kızılhaç misyonu Erzincan'a ulaştığında Kafkas cephesindeki savaş sonuçlanmış ve Osmanlı ordusu ağır zaiyata uğramıştı. Muharebe yaralanmalarının yerini salgın hastalıklar almış; Alman Kızılhaçı hastanesinin yataklarının üçte ikisini enfeksiyon hastalıklarına ayırmak zorunlu olmuştu.¹⁴

üç Türk askeri hekimden birinin daha önce Prusya ordusunda görev yaptığı bildirilmektedir: 'von denen ein Stabsarzt dank seiner mehrjährigen Kommandierung zur preußischen Garde-Artillerie die deutsche Sprache gut beherrschte,' *Unter dem Roten Kreuz im Weltkrieg*, 228. Alman belgelerinde adı geçenler: Dr. Kenan ve Dr. Rıza Beylerdir.

10 Die Reorganisation des türkischen Sanitätsdienstes, Darstellung [Otto] Mayers, Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Abteilung IV, Kriegsarchiv MKr S. 9f, aktaran Helmut Becker, *Äskulap zwischen Reichsadler und Halbmond: Sanitätswesen und Seuchenbekämpfung im türkischen Reich während des Ersten Weltkrieges* (Herzogenrath: Vlg. Murken-Altrogge, 1990), 149 ve dn. 3.

11 Neukirch und Zlocisti, "Epidemiologische und klinische," 256. 'Am 8. Februar [1915] traf die Abordnung in Erzindjan am westlichen Euphrat ein und begann alsbald mit der Errichtung eines Lazarettes in der dortigen Kavaleriekaserne.' Erzincan Süvari Kışlası için bkz. İ. Hakkı Akansel, *Eski Erzincan'da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar* (Erzincan: Erzincan Valiliği, 1999), 156. 'Kurutelek köyünde 1906'dan sonra Kırklar Tepesi güney eteklerindeki cephaneliklerle beraber inşa edilmiş ve süvari birlikleri yerleşmiştir. Birbirine paralel birkaç pavyondan müteşekkil idi. 1968'den itibaren kışla bölgesinde Orduevi yapılması sebebiyle pavyonlar yıkılmıştı.' (Resim: Süvari Kışlasındaki bölük pavyonlarından biri, 1968.)

12 Neukirch und Zlocisti, "Epidemiologische und klinische," 256.

13 Birinci Dünya Savaşı sırasında Erzincan'daki sağlık hizmetlerini konu alan bir yayında Alman ve Amerikan Kızılhaçı kuruluşları araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bkz. Deniz Akpınar, "20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Erzincan Şehrinde Sağlık Alanında Gelişmeler," *Uluslararası Erzincan Sempozyumu, Erzincan, 28 Eylül - 1 Ekim 2016, Bildiriler*, c. 1 içinde, yay. haz. Hüsrev Akın (Erzincan: Erzincan Üniversitesi, 2016), 36, dn.12, <http://www.erkincan.edu.tr/wp-content/uploads/2017/06/Uluslararası%20Erzincan-Sempozyumu-Cilt-1-.pdf>

14 Erzincan Alman Kızılhaçı hastanesindeki 16 sağlıkçının gündelik görevlerinin yanında bilimsel araştırmalar da katıldıkları bilinmektedir: 'Wir sind auch im Begriff, unsere Tätigkeit wissenschaftlich auszubeuten; Dr. Lindenberg studiert eingehend die Wirkung der Höhensonne, Dr. Neukirch hat im Studium des Fleckfiebers und des Rückfallfieber, ein schier unendliches Feld gefunden, Dr. Zlocisti

Sağlık hizmetleri için yapılan planlama 1915 yılı içinde gerçekleştirilen geniş askeri harekate koşut olarak değişmiştir. Alman Kızılhaçı hastanelerinin çekirdek personelle kurulmuş olması ve hekimlerin yer değiştirebilmeleri, bu kuruluşlara esneklik kazandırmakta idi. Diğer yandan, hasta ve yaralılar cephe gerisine taşınırken salgın hastalıklar Anadolu'ya yayılıyordu. Balkan savaşları sırasında başarılı aşılama ile tifo azalırken, tifüsle birlikte daha önce tanınmayan bulaşıcı hastalıklar ortaya çıkmıştır. Bu hastalıklardan biri Erzincan'da Dr. Paul Neukirch tarafından etkeni serolojik olarak belirlenen bir tür 'paratifo' (*Erzincan paratifosu*)'dur.

Erzincan Humması

Alman Kızılhaçı heyeti Erzincan'da dokuz aydan kısa bir süre görev yapabildi. Heyet üyelerinin yaşadıkları hastalıklar ve hastane alt yapısının yetersiz kalması nedeniyle, heyetteki Alman hekimler 1915'in Eylül ayında İstanbul'a dönmüştür.¹⁵ Dr. Paul Neukirch, Erzincan'da klinik ve laboratuvar olarak ayırt edebildiği paratifo hastalığının etkeni üzerinde çalışmaları İstanbul'da sürdürme olanağını buldu. Neukirch, *Bacillus Erzincan* adını verdiği bu bakteri üzerinde,¹⁶ 1917'de bir Türkçe ve iki Almanca makale hazırlamıştır. *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye*'de yayımlanan makale 'Erzincan

---

bearbeitet die Geistesstörungen im Anschluß an Fleckfieber und Rückfallfieber, und **Dr. Colley** studiert die anatomischen Zustände der Gerlachschen Klappe am Wurmfortsatz der Bewohner Vorderasiens. Wenn so unter den Ärzten der Expedition ein ungetrübtes Einvernehmen besteht, so sind auch die anderen Mitglieder sämtlich fleißig und gewissenhaft an ihrer Arbeit: **Schwester Elli** hat die Oberaufsicht über die Wäsche und ist im Operationszimmer tätig, wird seinerzeit noch das Röntgen-Laboratorium übernehmen, **Schwester Elisabeth** besorgt den Operations-Pavillon, **Schwester Else** hat die Sorge für die Flecktyphus-Kranken, **Schwester Hedwig** für die Rückfallfieberkranken, **Schwester Anna** hat die nicht infektiösen innerlich Kranken – Arzt Dr. Zlocisti –, **Schwester Klara** hat einen zweiten chirurgischen Pavillon übernommen, und **Schwester Emmi** ist im hygienischen Laboratorium tätig. Die beiden interimistisch neuingestellten Schwestern finden viel Arbeit auf den Infektionspavillons. Ebenso harmonisch ist das Wirken der männlichen Pfleger: die Arbeit des **Herrn Krug** kann man am besten vergleichen mit der Tätigkeit des statsmäßigen Feldwebels an einem deutschen Garnisonlazarett, er überwacht den ganzen inneren Betrieb; **Herr Kreuscher** ist Gehilfe im hygienischen Laboratorium und besorgt die Infektionspavillons, hat auch die Desinfektion und die so unendlich wichtige Entlausung der Kranken und der türkischen Wärter zu überwachen, d. h. er ist die treibende Kraft des Ausschweffelapparates... die **Herren Heintze, Krause** und **Fischer** sind je in einem Pavillon tätig, arbeiten auch nebenher, wenn erforderlich, in den Arbeiten ihres bürgerlichen Berufes, und **Herr Gehlsen** ist Lazarettapotheker, überwacht aber daneben im türkischen Bade die Tätigkeit der türkischen Badewärter, welche jeden eingelieferten Kranken nicht nur baden und waschen, sondern auch vom Kopf bis zu den Füßen rasieren, nirgends auch nur ein einziges Härchen stehen lasten, wo eine Laus Unterschlupf finden könnte.' *Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege*, 231-232.

¹⁵ '...auf den Gesundheitszustand der Teilnehmer der Expedition sowie die Kriegslage die Auflösung des Lazarett und die Rückkehr der Abordnung nach Konstantinopel notwendig.' *Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege*, 227.

¹⁶ *Bacillus Erzincan* tıbbi literatürde: *Bacillus Erzindjan, Erzindjanbazillen, Bacterium Erzindjan, Erzindjan Bakterien, Paratyphus Erzindjan / Erzindjan-Paratyphus, Salmonella paratyphi Erzincan, Bacterium paratyphi Erzincan, S. Paratifi C - Erzincan tipi* gibi değişik adlarla geçer.

paratifüsü’ başlığını taşımaktadır.¹⁷ Bu yıllarda tifo için ‘tifus/tifüs abdominalis’¹⁸ ve tifüs için ‘tifus/tifüs ekzantemikus’¹⁹ terimleri kullanılmaktadır.²⁰ Makale başlığında, metin içinde yazıldığı gibi, paratifo için ‘paratifüs’ denilmiştir (Arap harfleriyle yazılan ‘Erzincan paratifüsü’ başlığı ‘Erzincan paratifosu’ biçiminde okunup çevrilebilir²¹ – ve yanlış okunduğu zaman, gerçekte hastalık bir ‘paratifo’ olduğu için, doğrudur !

Arapça gibi, Doğu dilleri karakterlerine aktarılmış Latince tıbbi terimleri ve tıp literatürüne girmiş özel adları doğru okumak; bu alfabelerle yazılmış özel isimleri yine doğru olarak Latin harflerine aktarmak imkansızdır. Bu nedenle, Neukirch’in ‘Erzincan Paratifüsü’ başlıklı makalesinin çeviriyazısını, yazarın aynı konudaki Almanca makaleleriyle karşılaştırıp sağlayarak vermeyi uygun gördük.²² Böylece, *Bacillus Erzincan*’ın tanımlanmasının öyküsü birincil kaynağından okunabilir:

‘Erzincan Paratifüsü’

Defterdar Hastahanesi’nde Alman Salib-i Ahmeri’nden Tabib Bakteriyolog Doktor Pol Noykirh [Paul Neukirch],

İki senedenberü Alman Salib-i Ahmer Heyet-i seferiyesi, bilhassa emraz-ı sariye tedavisile iştilal etmektedir. Evvela 1915 senesinde dokuz mah kadar Erzincan’da bulunub, bilahere Dersaadet’de Defterdar Hastahanesi’nde²³ çalışmaktadır. Heyet-i sıhhiye-i mezkurenin hizmet-i tibbiyesinde bakteriyoloji laboratuarı mevcuddur.

[1917 Nisanına kadar] İki seneden biraz fazla sarf olan müddet zarfında, *Basil Ebert*²⁴ ve *Paratifüs* basilleri sınıfının husüle getirdiği emraz nokta-i nazarından şayan-ı zikir ve iş’ar netayic elde etmeye muvaffak olduk. Fikrimizce, *Ebert* basili – ağıleb-i ihtimal Osmanlı ordusunun tamamen aşılınmış olmasından dolayı – pek nadir görüldüğü gibi, Paratifüs B dahi kesir değildir.

17 Doktor Pol Noykirh [Paul Neukirch], “Erzincan Paratifüsü,” *Ceride-i Tibbiye-i Askeriye* (İstanbul), Kırkaltıncı sene, numero 3 (Mayıs 1333/1917): 35-37. (Çevirmen adı verilmemiştir).

18 Tifüs abdominalis (*Typhus abdominalis*): Tifo, karahumma, humma-yı tifoidi, humma-yı muhrika, derle(t)me hastalığı, bağırsak humması.

19 Tifüs ekzantemikus (*Typhus exanthemicus*): Tifüs, lekeli tifo, lekeli/benekli humma, tifüs-i nemeşi, humma-yı nemeşi, ordu humması.

20 Dönücü/dönek ateş : humma-yı racia için de *Typhus (Febris) recurrens* denilmiştir.

21 Necmettin Akyay, *Tıbbi Mikrobiyoloji ve Enfeksiyon Hastalıkları Bibliyografyası (1801-1971)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Diyarbakır Tıp Fakültesi), 154 (# 2705: “Neukirch P. (1917). ‘**Erzincan paratifüsü**,’ *Ceride-i Tibbiye-i Askeriye*, 43(3), 35-37) ve Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji*, 159 (Neukirch P. 1917, ‘**Erzincan paratifosu**,’ *Ceride-i Tibbiye-i Askeriye*, 43(3), 35-37”).

22 Paul Neukirch, “Über Paratyphusbakterien im Blute bei ruhrähnlichen Erkrankungen in der Türkei,” *Berliner klinische Wochenschrift* 54, 15 (9 April 1917): 360-364; Paul Neukirch, “Über menschliche Erkrankungen durch Bazillen der Glässer-Voldagsengruppe in der Türkei,” *Zeitschrift für Hygiene und Infektionskrankheiten* (Leipzig) 85, 1 (Februar 1918): 103-145+1 pl. [eingeliefert am 3.V.1917].

23 Tophane’nin Defterdar yokuşundaki İtalyan Hastanesi.

24 Tifo basili, Salmonella typhi.

Paratifüs A'yı yalnız bir vaka müstesna olmak üzere, ancak Alman askerlerinde keşfedebildik. Fakat, Erzincan'da 21 ve Dersaadet'de 19 emraz-ı vahime vakayinde öyle bir basil zer' etdik ki, evsaf-ı zer'iyesi nokta-i nazarından Paratifüs B basiline gayetle müşabih olmakla beraber, Paratifüs B (serum aglütinasyonu ile) katiyen az yahud gayet az aglütinasyon ita etmektedir.

Diğer cihetden, *Plague du cochon*,²⁵ *Basil suipestifer Voldagsen*²⁶ ve yahud *Basil tifo suis Glässer* (*)²⁷ [ile] gayet kuvvetli aglütinasyon ita etmektedir. Mamafih, 'bu basil' son zıkr olunan basillerden, bazı evsaf-ı zer'iyesi itibarile tefrik olunmaktadır.

Elyevm, balada zikrolunan *Erzincan paratifüsü*'nün kırk vakasından yapılan kültürlerinden birkaç düzinesi yedd-i muhafazamda mevcut bulunmaktadır.

Bakteriyoloji nokta-i nazarından paratifüsün yeni bir cinsinin keşfi büyük bir ehemmiyeti haiz olmalıyabilir, çünkü bu kabilden yüzlerce el-halet'ül-hazihi mevcut ve hazır bulunmaktadır. Ancak, cay-ı dikkat bir mesele varsa, o da mezkur mikrob vasıtasile husule gelen maraz, fevkalade vahim olub şimdiye kadar, Paratifüs A ve B müstesna olmak üzere, bu suretde intan-ı umumiye tevlid eden bir şekli görülmemiş idi.

Erzincan paratifüsü mikrobunun husule getirdiği yüzden fazla vakayi'i emin bir suretde müşahade etdik. Kendi karar ve kanaatimi ancak kanlardan bu mikrobu zer' etdiğim vakayi' üzerine vermekdeyim. Bu vakayi'-i müsbededen 26 adedi elyevm koleksiyonunda mevcuttur. Ekserisinin mikrobi kanlarından, 14 vakayide idrarlarından ve 6 vakayide ise feth-i meyyit icra edilenlerin aza-yı muhtelifesinden zer' edilmiştir.

Mevadd-ı gaita'da mezkur basili keşf etmek haylüce müşküldür. Biz bunu hasteganın mevadd-ı gaitalarından ancak dört defa bulmağa muvaffak olabildik. İşbu 26 vakanın 19 adedi az çok afeni humma-yı tifoidi [tifo sepsisi] şeklinde idi ki, bunlardan yedisi vefat idüb, diğer mütebaki 7 adedi dahi dizanteriye müşabih bir marazdan muztarib bulunuyorlar idi.

İcra kılınan feth-i meyyit ameliyatında bunların ema-yı galizelerinin gışa-yı muhatisi ya mültehib ve yahud takarruhat-ı mütekessire halinde buldukları görüldü. Bu yedi vakadan ancak bir adedi şifayab olabildi.

İstanbul'da bu hastalığın şekli-i tifoidisi daha kesirdir; Erzincan'da ise dizanteri-form şekli herhalde daha mebzul ve daha mühlik idi.

İşbu 21 vakadan Erzincan'da bakteriyoloji nokta-i nazarından tahkik ve tedkiki icra edilenlerden yalnız beş adedi yaşayabildi. Seririyat noktasından aynı hastalıktan muztarib ve fakat paratifüs basili taharri edilmemiş ve yahud taharri edildiği halde bulunmamış olanlarda dahi vefiyat aynı derecede idi.

²⁵ Domuz vebası: *Schweinepest*.

²⁶ '*Bacillus suipestifer Voldagsen* ve yahud *Bacillus typhi suis Glässer*'.

²⁷ Yazarın (P. Neukirch) notu: 'Almanya veya Amerika'da bulunan domuz, tavşan ve diğer bazı hayvanatın veba tifüsü ile e (?) musabiyetlerinde kanlarında bulunan basillerdir. İcabında kültürleri yapıldığı gibi serum aglütinalarını da istihzar etmek mümkündür.' Krş. '*Es handelt sich um einen Bacillus, der dem bei Schweinepest gefundenen Bacillus Voldagsen und dem Bact. typhi suis Glässer nahesteht.*' Neukirch, "Über menschliche Erkrankungen," 103.

Erzincan paratifüsü'nün basili, maraz-ı humma-yı tifoidi ve maraz-ı dizanteri-form gibi iki marazın amel-i marazilerine harikulade müşabehet arz eder. Yalnız, bunlardan haric ve hafif olarak gördüğümüz iki vakanın biri paratifüs B'ye, diğeri de iltihab-ı ke's-i kilyeviye müşabih idi.

Bu hastalıktan şifayab olan kimselerin maslü'd-demi daima aglütinasyon veriyor. İki vakada aglütinasyon titrajının 1/12.000 nisbetine kadar vuku bulunduğunu gördük. Zannıma göre *Erzincan paratifüsü* Memalik-i Osmaniye'de oldukça intişar etmiştir. Bu hastalığın teşhisini vaz' etmek, maa't-teessüf gayet müşkil olmakla beraber taharriyat ve muavenet-i bakteriyolojiye ile mümkündür. Bu hastalığın gayetle mütehavvil olan evsaf ve eşkalinden dolayı bunu amipli veya basilli dizanteriden veya humma-yı tifoididen ve hatta bazı kerre lekeli hummadan [tifüs] bile tefrik ile teşhis etmek müteassirdir. Vakayi'-i hafifesi ise paratifüs emrazına müşabehet arz edebilir. Binaenaleyh ber-vechi-ati kavaide daima dikkat ve istinad etmek icab eder:

(1) Eğer, dizanteriye müşabih vakalarda, hastaların mevadd-ı gaitasında amip ve diğer dizanteri hastalığını tevliid eden basiller bulunmazsa;

(2) Eğer, Weil-Felix teamülü ile lekeli humma olmadığı taayyün eden ve fakat tifüse arz-ı müşabehet eyleyen bir maraz karşusunda bulunulursa, o vakit kandan zer'iyat icra edilmelidir.

Bu hususda sadece muakkam bir tüb derununa usul-i mahsusile ahz edilmiş beş santimetro mikab kan ile yine muakkam bir suretde toplanılmış idrarı bir bakteriyoloji laboratuvarına göndermelidir.

Bakteriyolog yalnız *Basil Ebert*'in zer'iyatındaki kavaidine tevfiik-i hareket etmelidir. (Kanın tahassür etmiş olan kısmını safra ile zenginleştirerek, Drigalski [laktöz] agarı üzerine zer'iyatı icra edilmelidir.) Bu suretle icra-yı ameliyat ederse *Basil Ebert*'i bulduğu gibi, suhuletle bu mikrobu dahi keşf edebilecektir.

Eğer bakteriyolog paratifüs tabiatında basiller bulunduğu halde bunların evvelce malum olan paratifüsün aglütinasyon veren serumlarile aglütinasyon vermez ise, dest-res olduğu basiller *Erzincan paratifüsü* olduğunu büyük bir kanaatle mutmain olabilir.

Neticesini hakkile tahkik ve tedkik için, behemahal aglütinasyon ita eden husus serum aglütinata malik olmalıdır.

Maa-haza, Osmanlı bakteriyoloji laboratuvarlarına, maa'l-iftihar, gerek serumdan ve gerekse *Erzincan paratifüsü* basili kültüründen, fakat gayet az miktarda tedarik ve ita edebiliriz.'

Paul Neukrich'in *Erzincan Basili*'ni buluşundan sonra bir tartışma yaşanmıştır:

Weil-Felix reaksiyonuna²⁸ adını veren Bohemyalı Dr. Edmund Weil (1880-1922), Birinci Dünya Savaşında Alman Ordusunun Doğu Galiçya

²⁸ Edmund Weil und Arthur Felix, "Zur serologischen Diagnose des Fleckfiebers," *Wiener klinische Wochenschrift* 29, 2 (13 Januar 1916): 33-35.

cephesindeki Wolhynien’de görevli iken, 1916 sonbaharında,²⁹ üç hastada, daha sonra *Paratyphus β* adını vereceği ‘Paratifo-B benzeri’ bir mikro-organizma bularak Paul Saxl (1880-1932) ile birlikte Viyana’da yayımlamıştır (26 Nisan 1917).³⁰ Paul Neukirch’in *Bacillus Erzincan* ile ilgili yazısı bundan üç hafta önce Berlin’de yayımlanmıştır (9 Nisan 1917).³¹ Aynı ay içinde yayımlanmış olmalarına karşın, Dr. Neukirch *Bacillus Erzincan*’ı 1915 ilkbaharında, Dr. Weil ise *Paratyphus β*’yı, bir buçuk yıl sonra, 1916 yılının sonbaharında bulmuşlardır. Dr. Saxl’in klinik gözlemlerine göre, paratifo-benzeri bu dizanteri oldukça nadir ve selim seyirlidir. Neukirch’in klinik bulguları ise çok farklıdır ve *Bacillus Erzincan*’ın neden olduğu hastalığın mortalitesi %50’ye yakındır.³² Dr. Neukirch, ölen 10 hastada Dr. Hans Lindenberg ile birlikte otopsi yapma olanağını da bulmuştur.

Dr. Paul Neukirch Ekim 1915’te geldiği İstanbul’da gördüğü hastalarda *Bacillus Erzincan*’ı saptamış ve (1917 yılının Mayıs ayına kadar) toplam 44 olguyu incelemiştir.³³ Dr. Edmund Weil, 1917’nin Haziran ayında Arnavutluk’taki (Durazzo/Dürrës) görevlendirilmiş ve buradaki ‘mobil epidemi laboratuvarı’nda araştırmalarına devam etmiştir. Dr. Weil ile işbirliği yapan, Avusturya-Macaristan ordusunda görevli Silezyalı Dr. Arthur Felix,³⁴ 1916 Ekiminde İstanbul’a gelmiş ve 1917 yılının Ocak ayına kadar Alman Kızılhaç’ının Defterdar Hastanesinde çalışmıştır.³⁵ Dr. Weil, *Paratyphus β* (Wolhynien) bakterilerini karşılaştırabilmek için Dr. Felix’in aracılığıyla Dr. Neukirch’ten *Bacillus Erzincan* suşları edinmiş ve aglütinasyon deneyleri

-
- 29 ‘Im Spätherbst 1916 hatten wir in einer Epidemiestationen an der Ostfront Gelegenheit, folgende drei Fälle zu beobachten: Alle drei Kranken waren russische Kriegsgefangene... (der erste Fall am 15. Oktober, der zweite am 21. Oktober, der dritte am 2. November),’ Edmund Weil und Paul Saxl, “Über eine Infektionskrankheit, bedingt durch einen Keim der Paratyphusgruppe,” *Wiener klinische Wochenschrift* 30, 17 (26 April 1917): 519 (Klinischer Teil: Saxl); ‘Im Herbst 1916 haben Weil u. Saxl (*W. kl. W.*, 1917, Nr. 17) bei drei klinisch unklaren Krankheitsfällen aus dem Blut und Harn Paratyphus B-ähnliche Keime isoliert, welche sich bei genauer Untersuchung als serologisch verwandt mit dem Supeptifer Voldagsen erwiese,’ Edmund Weil, “Paratyphus B-ähnlicher Krankheitserreger (Typus Supeptifer Voldagsen), in Albania,” *Wiener klinische Wochenschrift* 30, 34 (23 August 1917): 1062-1063.
- 30 Weil und Saxl, “Über eine Infektionskrankheit,” 519.
- 31 Neukirch, “Über Paratyphusbakterien,” 360-364.
- 32 Neukirch, “Über menschliche Erkrankungen,” 144.
- 33 P. Neukirch, çeviri yazısı verilen *Ceride-i Tibbiye-i Askeriye*’deki makalesinde toplam olgu sayısını 40 olarak vermektedir.
- 34 Edmund Weil und Arthur Felix, “Über die Doppelnatur der Rezeptoren beim Paratyphus β,” *Wiener klinische Wochenschrift* 31, 36 (5 September 1918): 986-988.
- 35 Dr. Arthur Felix (1887-1956) İstanbul’da Defterdar’daki Alman Kızılhaç Hastanesinde daha çok tifüs üzerinde çalışmıştır, bkz. Arthur Felix, “Serologische Untersuchungen an Fleckfieberkranken aus der asiatischen Türkei,” *Zeitschrift Für Immunitätsforschung und Experimentelle Therapie* (Jena) 26, 6 (28 Dezember 1917): 602-619. Avusturya ordusunda olan Dr. Arthur Felix’in İstanbul’da çalışması için Dr. August von Wassermann’ın aracılık ettiği anlaşılmaktadır, bkz. Ethelwald E. Vella, “The Weil-Felix test for the Rickettsioses,” *St. Luke’s Hospital Gazette* (Malta) 9, 1 (1974): 31.

yapmıştır.³⁶ Weil, Arnavutluk'ta bulunduğu iki *Paratyphus β* (Albanien) olgusuyla birlikte, 5 hastayla sınırlı kalan – elinde hazır serum olmadığı için, hasta serumları kullanarak yaptığı – incelemelerinden bazı önermeler çıkarır:

(i) Araştırma konusu olan bakteri, insanlarda bulaşıcı hastalık nedeni olduğu bilinen etkenlerden farklıdır, fakat besin kaynaklı değildir (*nicht als eine Fleischvergiftung angesehen werden*).

(ii) İncelenen *Bacillus Erzincan* ve *Paratyphus β* bakterilerinin kaynakları ve coğrafi dağılımı değişik olabilir.³⁷

(iii) *Paratyphus β* genellikle dizanteri benzeri 'enterik' bir klinik gösterirken, *Bacillus Erzincan* sepsis ile sonuçlanan bir hastalığa dönüşebilmektedir.

Edmund Weil, Paratifüs B serumu ile reaksiyon verebilen bu bakterinin *Paratyphus β* olarak niteler. *Bacillus Erzincan* ile oluşabilen 'tifo-septik' hastalık tablosuna ise bir açıklık getiremez.³⁸ Buna karşılık, Paul Neukirch *Bacillus Erzincan* örneklerini Berlin'e Robert Koch Enstitüsü'ne göndererek öngörülerinin doğrulanmasına çalışır.³⁹

Neukirch'in buluşu İngiliz cephesinden de eleştirilmiştir. Bağdat'da görev yapan patolog Yzb. William MacAdam, *Erzincan basili* incelemelerindeki bazı biyokimyasal (asid/alkali) farklılıklara dikkat çekmiştir.⁴⁰

³⁶ Weil, "Paratyphus B-ähnlicher Krankheitserreger," 1062. 'Da der größte Teil der Fälle von Neukirch unter dem Bilde einer schweren Ruhr verlief, was bei keinem unserer drei Kranken der Fall war, so schien es uns von Wichtigkeit, unsere Stämme mit denen von Neukirch zu vergleichen, was durch Vermittlung von Dr. Felix, der um diese Zeit in Konstantinopel weilte, möglich war.'

³⁷ 'Denn gerade im Orient, welcher die Heimat dieser Mikroorganismen zu sein scheint, gibt es keine Schweine.' Weil, "Paratyphus B-ähnlicher Krankheitserreger," 1062.

³⁸ 'Ob dieselbe in zwei scharf getrennten Formen auftritt, wie es nach der Mitteilung von Neukirch den Anschein hat, als Ruhr und septische Form, oder ob erstere nur eine nicht spezifische komplikatorische Rolle spielt, wird erst das weitere Studium lehren.' Weil, "Paratyphus B-ähnlicher Krankheitserreger," 1062.

³⁹ 'Im Juni 1915 schickte ich fünf Stämme, die untereinander und mit dem in Erzindjan gezüchteten identisch waren, in das Institut "Robert Koch" und erhielt von dort durch Herrn Dr. [Oskar] Schiemann den Bescheid, daß alle fünf Stämme der Gruppe Glässer-Voldagsen der Fleischvergifter zuzuzählen seien. Auf meine Bitte erhielt von dort einen europäischen Glässerstamm und ein agglutinierendes Glässerserum, so daß wir in der Klärung der Frage Fortschritte machen konnten.' Neukirch, "Über menschliche Erkrankungen," 104.

⁴⁰ William MacAdam, MA, MD (1885-1976), "An Account of an Infection in Mesopotamia due to a Bacillus of the Gaertner-paratyphoid Group," *Lancet* 2 (August 2, 1919): 189-193. 'My attention has recently been drawn to an account by Neukirch (*Zeitschrift für Hygiene und Infektionskrankheiten* (Leipzig) 85 (1918): 103) of an epidemic which occurred between March 1915, and the early part of 1917 in Anatolia and Turkey from the cases of which an organism called *Bac. Erzindjan* was isolated... I have not had access to the original article to ascertain what types of infection are included in the group called

Salmonella paratyphi C, Neukirch'in 1915'teki buluşundan sonra, başka araştırmacılar tarafından da incelenecek ve tanımlanacaktır.⁴¹ Neukirch'in hastalığın klinik seyri ve prognozu ile ilgili saptaması ise geçerliğini koruyacaktır:

Bakteriyoloji nokta-i nazarından paratifüsün yeni bir cinsinin keşfi büyük bir ehemmiyeti haiz olmayabilir, çünkü bu kabilden yüzlercesi el-halet'ül-hazihi mevcut ve hazır bulunmaktadır. Ancak, cay-ı dikkat bir mesele varsa, o da mezkur mikrob vasıtasile husule gelen maraz, fevkalade vahim olub şimdiye kadar, Paratifüs A ve B müstesna olmak üzere, bu suretde intan-ı umumiyei tevleid eden bir şekli görülmemiş idi.

Dr. Paul Neukirch/Newkirk ve yoldaşları

Paul Richard Neukirch, 26 Aralık 1885 tarihinde, Musevi bir ailenin ikinci oğlu olarak Frankfurt'ta doğdu. İki erkek kardeşi, babaları gibi, Frankfurt Üniversitesi'nde doktora yapmış hukukçulardı. Freiburg'da başladığı tıp öğrenimini, 1904-1908 yıllarında Berlin'de sürdürdü ve 1909'da Heidelberg Üniversitesi'nden mezun oldu. 1910'da Heidelberg'deki Patoloji Enstitüsü'nde çalıştıktan sonra, Hollanda'ya giderek Utrecht Üniversitesi'nde Profesör Rudolf Magnus'un Farmakoloji Enstitüsü'nde araştırmalar yaptı. 1912'de Berlin, Klinikum am Urban Hastanesi'nde biyokimya laboratuvarında çalıştı; bir yıl sonra da Kiel Üniversitesi'nde Prof. Hugo Lüthje'nin iç hastalıkları kliniğinin kadrosuna girdi.⁴² Paul Neukirch, 1914 yılının sonbaharında askere alındı ve Birinci Dünya Savaşının bitimine kadar Türkiye'de Alman Kızılhaçı'nın Erzincan ve İstanbul Defterdar Hastanelerinde *Stabarzt* olarak görev yaptı. Buradaki araştırmalarında bakteriyoloji, parazitoloji ve bağışıklama üzerinde odaklandı. *Bacillus Erzincan* buluşu ilgi gördü; tifüs aşısı araştırması tartışmalara yol açtı.⁴³

"typho-septic", but it appears very probable that the that the causative organism in the present series of cases of infection among British troops is the same as that described as *Bac. Erzindjan*."

41 *Bacillus Erzincan* synonyma: *Paratyphus β* (Weil, 1917) *Paratyphoid C-Bacillus* (Hirschfeld, 1919), *Bacillus paratyphosus C* (Andrews & Neave, 1921), *Paratyphus C 2* (Weigmann, 1925), *Paratyphus N 1* (Iwaschenzoff, 1926), *Paratyphus typus Orient* (Kaufmann, 1931).

42 Dr. Hugo Lüthje (31.12.1870 – 9.6.1915), Außerordentlicher Professor der Pathologie u. Therapie. Dr. Lüthje, tıfıslı hastalar üzerinde araştırmalar yaparken hastalığa yakalanarak öldü.

43 Paul Neukirch, "Über Versuche prophylaktischer Impfung gegen Fleckfieber" (I. Mitteilung), *Medizinische Klinik* 13, 11 (18 März 1917): 300-301; (II. Mitteilung), *Berliner klinische Wochenschrift* 55, 16 (22 April 1918): 376-377. Ayrıca bkz. H. [Hasan] Hamdi [Suat Aknar], "Über die Ergebnisse der Immunisierungsversuche gegen Typhus exanthematicus," *Zeitschrift für Hygiene und Infektionskrankheiten* (Leipzig) 82, 2 (20 Oktober 1916): 235-242.

Theodore Zlocisti, Paul Neukirch ile Erzincan'da hazırladıkları "Epidemiologische und klinische Erfahrungen bei Fleckfieber in Ostanatolien," (*Medizinische Klinik* 12, 10 (5 März 1916): 256-259) makaleyi, savaştan sonra yayımladığı bir kitap bölümünde kaynak gösterirken yazının sansürlü olduğunu belirten bir not koymuştur: *Scharf zensuriert !*, Theodore Zlocisti, "Epidemiologie und Diagnostik der

Savaşın sonra Frankfurt'a dönen Dr. Paul Neukirch, iki yıl yine deneysel tıp merkezlerinde (*Staatinstitut für experimentelle Therapie* ile *Chemo-therapeutische Forschungsinstitut "Georg-Speyer-Haus"*) araştırmalar yaptı. 1920'de iç hastalıkları dalında 'Habilitation' alan Dr. Neukirch, 1922'de Düsseldorf Üniversitesi (*Medizinischen Klinik der Düsseldorfer Akademie für praktischen Medizin*) kadrosuna girdikten bir yıl sonra profesörlüğe (*aufßerordentlicher Professor*) yükseltildi.⁴⁴

Prof. Dr. Paul Neukirch'in Frankfurt'ta yaşayan ağabeyi Dr. jur. Carl Neukirch, 'Aryan olmayanların' kamusal haklarını kısıtlayan 7 Nisan 1933 tarihli yasa (*Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums*) ile noterlik görevinden el çektirildikten iki ay sonra ölü bulundu. Bu olay üzerine Paul Neukirch 1933 yılının sonunda, ailesiyle birlikte Almanya'dan ayrılarak ABD'ne yerleşti. New York'ta Park Avenue Laboratuvarını açtı, daha sonra kentin Lennox Hill Hastanesi'nde çalışmaya başladı. Dr. Neukirch bu yıllarda ruh hekimliğine ve psikoterapiye yöneldi.⁴⁵ Paul Richard Neukirch, soyadını da 'Newkirk' olarak değiştirdi.

Paul R. Newkirk, İkinci Dünya Savaşı başlayınca 1940 yılında Amerikan'ın en batısına Washington eyaletine taşınarak, Sedro Woolley'deki Northern State Hospital psikiyatri hastanesinde klinik şefi oldu. Hastanenin tıbbi direktörlüğünden sonra, 1943'te Washington Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine seçildi. Hormonal terapiler üzerine deneysel ve klinik araştırmalar yayımladı.⁴⁶ Emekli olduğu 1961 Eylülüne kadar psikiyatr olarak aynı

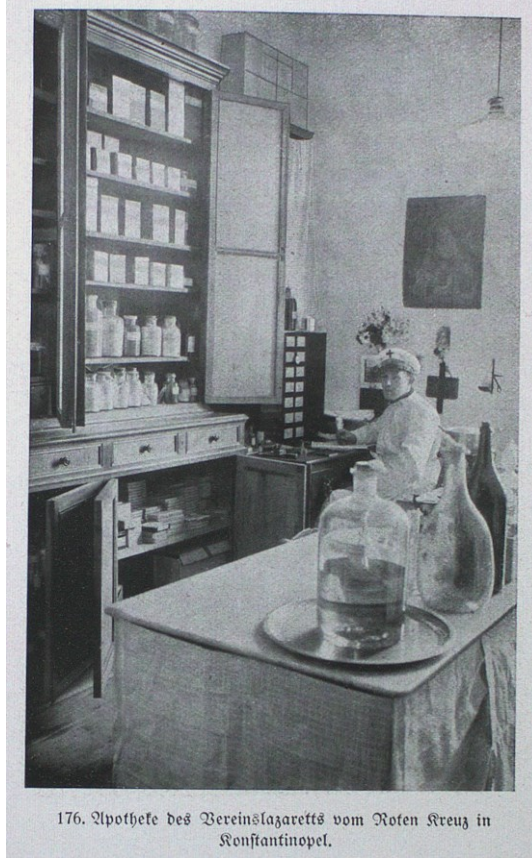
Fleckfiebers," in *Ergebnisse der Hygiene Bakteriologie Immunitätsforschung und Experimentellen Therapie*, Vierter Bd., hrsg. Wolfgang Weichardt (Berlin: Springer-Verlag, 1920), 199.

44 Isidor Fischer, *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte der letzten fünfzig Jahre*, Bd. II (Berlin und Wien: Urban & Schwarzenberg, 1933), 1110.

45 Neukirch, psikoterapiye ilgisinin 1920'lerde başladığını, Düsseldorf Üniversitesi'nde iç hastalıkları dersleri içinde özellikle 'telkin' üzerinde durduğunu açıklar: 'Originally active in research work, I took up internal medicine. After 1920, I also became interested in psychotherapy. Orthodox psychoanalysis did not fit into my general practice, but I found that a short analysis followed by suggestive methods, particularly posthypnotic suggestion, was a practical and effective treatment of many neuroses. I even became convinced that suggestion is the main active principle of all psychotherapy; no psychotherapeutic method can achieve anything without the influence of one mind on the other. For six years I taught psychotherapy within the scope of internal medicine at a European Medical School,' Paul R. Newkirk, "Psychotherapy on juvenile delinquents," *Journal of Criminal Law and Criminology* 34, 2 (July-August 1943): 100-105.

46 Paul R. Newkirk, "Use of Female Sex Hormones in Therapy of Male Sex Delinquents," *Journal of Neuropsychiatry* 2 (January-February 1961): 163-165; Paul R. Newkirk, "Therapy of Sex Delinquents with Female Sex Hormones," *Northwest Medicine* 59 (May 1960): 644-645.

hastanede çalışan Dr. Paul Richard Newkirk (Neukirch), 12 Ocak 1962’de Sedro Woolley’de öldü.⁴⁷

Alman Kızılhaçı’nın İstanbul ‘Defterdar Hastanesi’ Eczanesi⁴⁸

‘Alman Kızılhaçı Cemiyetinin Türkiye için Birinci Heyeti’nde Dr. Paul Neukirch’ten başka dört tabip bulunuyordu. Değişik çevrelerden gelen bu uzmanlar gönüllü olarak Kızılhaç Heyeti’ne katılmadan önce birlikte çalışmamışlardı.⁴⁹ Doktorların bir ortak özellikleri Musevi olmalarıydı.⁵⁰

⁴⁷ Paul R. Newkirk (Obituary), *Northwest Medicine* [Seattle, WA] 61, 5 (May 1962): 439; *Biographical Directory of Fellows and Members of the American Psychiatric Association, ASA* (New York: American Psychiatric Association, 1950): 548-549.

⁴⁸ Kimmler, *Das Deutsche Rote Kreuz*, Abb. 176 ‘Apotheke des Vereinslazarets vom Roten Kreuz in Konstantinopel’.

⁴⁹ ‘Erfreulicherweise gelang es schließlich, fünf Herren für das Unternehmen zu verpflichten, welche teils durch ihre beruflichen Erfahrungen, teils durch genaue Kenntnis der Verhältnisse in der Türkei besonders geeignet erschienen,’ *Unter dem Roten Kreuz im Weltkrieg*, 250.

Dr. Fritz Colley (Friedrich Carl Colley, d. 1864, Karwe in der Mark / Markgrafschaft Brandenburg) *Generaloberarzt* olarak Türkiye'ye gelen Alman Kızılhaçı Heyeti'nin başkanlığını yapıyordu. Tıp öğrenimini Greifswald Üniversitesi'nde 1888'de tamamladı. Cerrahi uzmanı olduktan sonra, 1891'de Marburg'da çalışmaya başladı. 1896'da Insterburg'da (Königsberg/Doğu Prusya; günümüzde Çernyahovsk, Kaliningrad, Rusya) yerleşti. Dr. Colley, Savaştan sonra Insterburg'a döndü ve kentin sağlık yönetiminde *Sanitätsrat* olarak görev aldı. 27 Mayıs 1934'te öldü.

Dr. Hans Lindenberg (d. 13.01.1887, Berlin) Berlin Üniversitesi'nden 1911'de mezun oldu. Rostock Üniversitesi'nde cerrahi eğitimi aldı. Birinci Dünya Savaşında Türkiye'de ve Batı Cephesinde görev yaptıktan sonra Rostock'a döndü. *Deutschen Demokratischen Partei* (DDP) ve *Deutschen Staatspartei'in* (DStP) kuruluşunda rol olan Dr. Hans Lindenberg, hekimlik yapması yasaklanınca 1938'de Berlin'e yerleşti. 1943 Mayısında tutuklanarak Theresienstadt toplama kampına gönderildi. 9 Ekim 1944'te Auschwitz'de eşi Edith Lindenberg ile birlikte öldürüldü.⁵¹

Dr. Theodor Zlocisti (d. 17.02.1874, Borchestowa, Danzig/Doğu Prusya) Tıp eğitimini 1900 yılında Berlin'de tamamladı. 1913'te bir grupla (*Comité für Palästinawanderfahrten jüdischer Turner und Studenten*) Filistin'e gitti. 1915 Eylülünde Erzincan'dan İstanbul'a döndükten sonra, Alman Kızılhaçı'nın Defterdar Hastanesinin başhekimliğini yaptı. Gelibolu Savaşlarında bulundu. Harp Madalyası (Çanakkale 1915, *Eisener Halbmond*), Gümüş Hilal-i Ahmer ve 4. rütbeden Mecidiye nişanlarının sahibidir. 1921'de Filistin'e yerleşti. Hayfa'da 25 Aralık 1943'de öldü.

Dr. Joachim Josef Stutzin (Joaquin José Stutzin, d. 31.8.1878, Gut Kontanten, Kurland/Letonya)⁵² Alman Kızılhaçı'nın Türkiye misyonuna beşinci doktor olarak katılmıştır. Gießen Üniversitesi'nden 1904 yılında mezun oldu. Breslau'da cerrahi eğitimi aldı. Heyet ile birlikte İstanbul'a geldikten sonra IV. Orduya gönderildi ve Birinci Süveyş Kanalı Harekatında görev aldı.

⁵⁰ Almanya'da 'Jüdischen und aus dem Judentum stammenden' olarak nitelenen bu tabipler İkinci Dünya Savaşına kadar Almanya'da nicelik olarak önemli bir topluluk oluşturmakta idiler. Birinci Dünya Savaşında bazı Musevi tabiplerin Doğu Avrupa cephesi ile Türkiye'de görev almayı seçtikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, Yahudi dernekleri savaş içinde Berlin'de bir 'Hilal-i Ahmer'e Yardım Komitesi' (*Jüdisches Hilfskomitee "Roter Halbmond"*) oluşturmuşlardır.

⁵¹ Karl-Heinz Jahnke, *Endpunkt: KZ Auschwitz: frühere Angehörige der Universität Rostock* (Rostock: Ingo Koch Verlag, 2004), 90-111. Dr. Hans ve Edith Lindenberg'in gaz odasında öldürüldüklerine inanılmaktadır. Tarihi kesin değildir.

⁵² Üniversite kayıtlarında 'Kontowzy, Rußland' olarak geçmektedir. Kısa biyografisi için, bkz. Peter Voswinckel, "Hinter die Kulissen geschaut. Aus der Werkstatt eines Ärzte-Biographen," in *Hospital-Kunst-Medizin, Festschrift für Axel Hinrich Murken*, hrsg. A. Dost, G. Färber-Töller und H. Rodegra, *Historia Hospitalium* 23 (Sonderband) (Aachen: Murken-Altrogge, 2004), 122-126 'Dr.med. Joachim Josef Stutzin [Joaquin José Stutzin]'.

1915 Mayıs'ında Suriye'den Çanakkale cephesine geçti.⁵³ Haziran ayı ortasında İstanbul'a çağrılarak Alman Kızılhaçı Heyetinin başkanlığına getirildi. Aralık 1915'de tekrar Gelibolu'ya giderek Akbaş'ta bir sahra hastanesi açtı. Osmanlı ordusunda binbaşılığa (*Sanitätsmajor u. beratende Chirurg der k. osmanische V. Armee*) terfi eden Dr. Josef Stutzin 1916 Haziranında Bağdad'da VI. Ordu emrinde Alman Kızılhaçı hastanesini kurmakla görevlendirildi. 1917 yılının Ocak ayı sonuna kadar bu hastanenin başhekimliğini yaptı (*Chefarzt der Bagdad-Expedition des Deutschen Roten Kreuzes*).⁵⁴ Prof. Dr. J. J. Stutzin, Berlin'de Kaiserin-Auguste-Viktoria Hastanesi'nin cerrahi bölüm başkanı olarak görevli iken, 1933 Martında Almanya'yı terk etmek zorunda kaldı. 1934 yılında Şili'ye gitti. 12 Şubat 1949'da Santiago de Chile'de öldü.

Anadolu'ya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuari

'Alman Kızılhaçı Cemiyetinin Türkiye için Birinci Heyeti' Erzincan'da görev yaparken, 1915 Haziranında İstanbul'da, Beyoğlu'ndaki Fransız Sainte-Pulchérie okulunda yerleşmiş olan Şehit Muhtar Bey Hastanesi'nde ikinci bir Alman Kızılhaçı hastanesi açıldı: '*Zweiten Mission und des Lazarette des Zentralkomitees der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz in Konstantinopel*' olarak tanınan bu hastanenin yönetiminde Münih Üniversitesi'nden Prof. Hermann Dürck bulunuyordu.⁵⁵ Hamidiye Etfal Hastahane-i Alisi'nin eski sertabibi Dr. İbrahim Paşa da Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi tarafından hastaneye müfettiş ('komiser') olarak atanmıştı.⁵⁶

'Şehid Muhtar Bey namına Alman Salib-i Ahmer Hastahanesi'nde Çanakkale savaşlarının yaralıların bakım ve ameliyatları yapılmıştır. Prof. Dürck'ten sonra hastaneye atanan Dr. Stutzin'in 1915 Aralık ayında Çanakkale'ye gidişinden sonra başhekimliğine Prof. Ernst Michels getirildi.⁵⁷ Prof. Max Schottelius da Ağustos-Eylül 1915 aylarında Alman Kızılhaçı'nın

⁵³ Dr. Stutzin, Suriye'de bulunduğu sırada Beyrut'ta bir Alman Tıp Fakültesi projesi açılması için proje hazırlamıştır, bkz. "Die Gründung von Krankenhäusern im türkischen Reiche," Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Bonn, 'Konstantinopel, 415', aktaran Helmut Becker, *Äskulap zwischen Reichsadler und Halbmond: Sanitätswesen und Seuchenbekämpfung im türkischen Reich während des Ersten Weltkrieges* (Herzogenrath: Vlg. Murken-Altrogge, 1990), 241. Bundan bir yıl sonra, Beyrut'ta bir 'Osmanlı Tıp Fakültesi' açılacaktır.

⁵⁴ Joachim Josef Stutzin, "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad," *Deutsche Medizinische Wochenschrift* 44, 13 (28 März 1918): 358-359; 44, 14 (4 April 1918): 382-383; 44, 15 (11 April 1918): 414-415.

⁵⁵ Hermann Ludwig-Friedrich Franz Dürck (1869-1941), patoloji ve bakteriyoloji profesörü. İstanbul'da eşi Barones Maximiliane von Ritter zu Groenesteyn da kendisiyle birlikte aynı hastanede çalışmıştır.

⁵⁶ İbrahim Paşa, *İstanbul'da Savaş Günleri: Sultan Abdülhamid'in Doktoru İbrahim Paşa'nın I. Dünya Harbi Günlüğü*, yay.haz. İ. Bahtiyar İstekli (İstanbul: Yeditepe yay., 2016), 237, 300. Böylece, Meşrutiyetin ilanımdan sonra Dr. İbrahim Paşa'yı görevden alan İttihat ve Terakki yönetimi, 1915'te ona tekrar görev vermiş oldu.

⁵⁷ Prof. Ernst Michels, MD, FRCS (1863-1926) savaştan önce Londra'daki Alman Hastanesinin başhekimiydi.

Beyoğlu hastanesinde çalışmıştır.⁵⁸ Bu hastanede bulunan cerrahlardan biri de Alman asıllı Amerikalı Dr. Hans Schiffbauer’dır. Dr. Schiffbauer, 1915 yılının Temmuz-Ağustos aylarında İstanbul’da yaptığı” periferik sinir ameliyatlarını yayımlamıştır.⁵⁹

Alman Kızılhaç Cemiyeti’nin ikinci Türkiye misyonu bir yıl sonra, Haziran 1916’da tamamlandı ve Beyoğlu’ndaki hastane kapatıldı.⁶⁰ Alman Kızılhaç’ının üçüncü sağlık misyonu Üsküdar’da Zeynep-Kamil Hastanesi içinde, Yzb. Baron Fritz von Trützschler von Falkenstein başkanlığında açılmıştır. Bu hastanede üç hekim ve on hemşire görev almıştır.⁶¹

Birinci Dünya Savaşında Alman deniz kuvvetlerinin sağlık hizmetlerine (*Marine-sanitätskommando*) bağlı olarak Harbiye ile Taşkılla içinde ve Pangaltı’daki Rus Hastanesi’nde üç sağlık kuruluşu bulunuyordu. Taşkılla’daki hastane 1915 yılı sonunda kapatıldı. Onun yerine Tophane’de Galata Çukurbostanı olarak bilinen mahallede kurulmuş olan Fransız Yetimhanesi ‘Orphelinat Saint-Joseph’ 1916 yılında Alman Deniz Hastanesine (*Deutsche Marine-Lazarett*) dönüştürüldü. Üç yapıdan oluşan yetimhane Şişli’deki La Paix Hastanesi’ne bağlı idi.⁶² Bu hastanede bir merkezi bakteriyoloji laboratuvarı kurulmuştu (*bakteriologisch-serologisches Laboratorium für die Mittelmeerddivision in Konstantinopel*). Bahçe içinde ayrı bir bölüme yerleşen

⁵⁸ Dr. Max (Bernhard Justus Georg) Schottelius (1849-1919), ‘ordentlicher Professor, Universität Freiburg im Breisgau’. Freiburg Üniversitesi’nde Hijyen Enstitüsü başkanı.

⁵⁹ Dr. Hans Ernst (Walter) Schiffbauer, MD, FACS (1883-1956), “Operative Treatment of Gunshot Injuries to the Peripheral Nerves,” *Surgery, Gynecology & Obstetrics* 22, 2 (February 1916): 133-136.

⁶⁰ ‘Alman Kızılhaç Cemiyetinin Türkiye için İkinci Heyeti’ hastanesinin yönetiminde bazı sorunlar olduğu anlaşılmaktadır. Dr. İbrahim Paşa, önce Harbiye Nezareti tarafından görevlendirildiği halde, daha sonra kendisine, “Kolorduya bağlı değilsiniz, siz müstakil Hilal-i salib hastahanesisiniz ve siz de komiser ve Sıhhiyeye bağılsınız dedi ve günlük jurnali orduya göndermeyiniz” denilmiştir, İbrahim Paşa, *İstanbul’da Savaş Günleri*, 300. İbrahim Paşa’nın da Prof. Dürck’ten ve kendisi de Berlin’de eğitim gördüğü halde Almanlardan hoşlanmadığını saklamaktadır: ‘[Dr. Dürck], Şehid Muhtar Bey Hastanesinde hiçbir şekilde idare adamı olmadığını göstermiş, hareketleri ve grip tavrılarıyla bütün Alman doktor ve hemşireleri kendi aleyhine çevirmiştir. Doktor Dürck daima, altı ay evvel evlenmiş olduğu madamasının tesiri altında hemşirelere ve Alman doktorlarına hakaret etmiş idi.’ (*aynı yerde*, s. 286).

⁶¹ ‘Eine dritte Sanitätsmission nach jenen beiden Kriegstheatern war eben eingeleitet, als die Kämpfe auf Gallipoli begannen. Infolgedessen schlug diese Hauptmann [Baron Fritz] von Trützschler geführte, aus drei Ärzten, zehn Schwestern, zwei pflegern und vielem Material bestehende Expedition ihr Hauptquartier in einem Krankenhaus [Zeynep-Kamil] in Skutari auf.’ *Deutsche Levante-Zeitung* (Hamburg), 5, 15/16 (1 August 1915): 372.

⁶² Yetimhane binalarının yapılışı ve kullanımı ile ilgili bilgi yoktur. ‘Composé de trois bâtiments disposés sur une vaste parcelle qui jouxte les jardins du Consulat Général d’Italie, ce complexe, insoupçonné de l’avenue et renfermant encore quelques traces des anciens *bostan*, ailleurs disparus, est comme à l’abandon. Appartenant à la confrérie qui gère l’hôpital de La Paix (ou *Lape*) à Şişli, malgré l’existence d’un firman impérial concédant le terrain à ladite confrérie au moment de la fondation de l’établissement, il n’a pas été enregistré comme propriété de cette confrérie au cadastre turc.’ Jean-François Pérouse, “Rapport de sortie à Karaköy, Salıpaزاری et Galataport,” (15.2.2006) <https://oui.hypotheses.org/3595>

ve yönetimi hastaneden ayrılan laboratuvarın çalışmasıyla ilgili olarak Donanma Komutanı Amiral Souchon'un bir emirnamesi bilinmektedir.⁶³

İstanbul'daki Alman Bahriye Hastanesi bakteriyoloji laboratuvarı, Dr. Carl Wilhelm Stade⁶⁴ yönetiminde 1918 yılı Ekim ayı sonuna kadar çalışmalarını sürdürdü.⁶⁵ Topladığı materyal savaş sonunda Almanya'ya nakledilirken Odessa limanında batırılan bir gemide kaybolduğu için, Dr. Stade bilimsel bir yayın yapamadı.⁶⁶ Ancak, laboratuvarında *Bacterium Erzincan* tipi paratifo suşlarına rastladığını ve bunları Dr. Neukirch'e doğrulattığını bildirmiştir.⁶⁷

⁶³ Bir elyazması olarak bulduğumuz belgenin Almanca orijinaline ulaşamadık. 'Commandement de la Flotte Constantinople, le 19 Mai 1916.'

L'Institut Bactériologique installé à l'édifice qui se trouve dans la cour de l'Hôpital de la Marine Allemande est prêt à commencer le service. Directeur: M. Le Docteur [Carl Wilhelm] Stade, médecin l'état-major de la Marine. L'administration de même que le service sont parfaitement séparés de l'Hôpital.

Le service se fera depuis 8 heures à midi et depuis 2 heures jusqu'à 5 heures de l'après-midi, les vendredis seulement de 8 heures à midi.

Des examens urgents seront acceptés à n'importe quelle heure. Les spécimens de sang pour la réaction de Wassermann devront être remis mardis. Pour obtenir ces spécimens il faudra enlever aux malades 10 centimètres cube de sang –s'il est possible quand ils sont à jeun. Sur demande spéciale, ces spécimens seront tirés les mardis matin entre 10 heures et 11 heures à l'Institut même. En cas de maladies septiques comme fièvre typhoïde, septicaemie, fièvre puerpérale, pneumonie, etc. des spécimens destinés à obtenir des cultures seront tirés au lit du malade suivant arrangement préalable avec le directeur. Des vases stériles et transportables pour excréments, urine, sang, expectorations, etc. seront délivrés au bureau en nombre restreint et contre quittances.

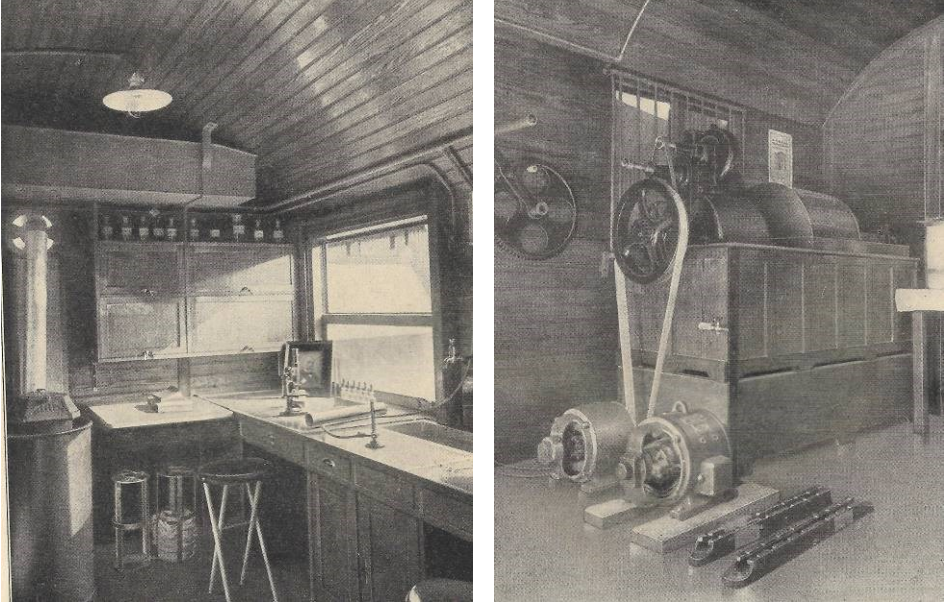
Au matériel, qui sera envoyé, il faudra joindre une attestation signée par le médecin et contenant les détails suivants: Nom, grade, éventuellement profession, âge, sexe, troupe ou domicile, jour de commencement et l'espèce de la maladie présumable, l'heure de l'enlèvement du matériel et une indication concernant l'indigence quand il s'agit de malades civils. Il faudra envoyer prendre les résultats des examens, si c'est possible vers la fin des heures de service. Signé Souchon.'

⁶⁴ Carl Wilhelm Stade (1880-1966). Bkz. Asmus Nitschke, *Die 'Erbbolizei' im Nationalsozialismus: Zur Alltagsgeschichte der Gesundheitsämter im Dritten Reich, Das Beispiel Bremen* (Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher-Vlg., 1999), 77, cf. 204.

⁶⁵ 'Der Deutschen bakteriologischen Untersuchungsstelle Konstantinopel. Leiter: Marine-Stabarzt Dr. Karl Stade vom 21.3.1916 bis 23.10.1918.' Becker, *Äskulap*, 331.

⁶⁶ Galata Çukurbostanı'ndaki Alman Bahriye Hastanesi bakteriyoloji laboratuvarının çalışmaları için bkz. Carl W. Stade, "Das Bakteriologische Untersuchungsamt der Mittelmeerdivision in Konstantinopel, 1916-1918," *Vor 20 Jahren. Zweite Folge, Von den Dardanellen zum Sues mit Marineärzten im Weltkrieg durch die Türkei*, hrsg. Deutschen Medizinischen Wochenschrift (Leipzig: G.Thieme-Vlg., 1935), 183-190.

⁶⁷ 'Schon in den ersten Wochen fielen einige der isolierten Paratyphus-B-Stämme dadurch auf, daß sie sowohl kulturell wie agglutinatorisch wesentliche Abweichungen von den damals bekannten und als typisch bezeichneten Stämmen aufweisen. Die bei Bekanntwerden der interessanten Arbeiten des am Rote-Kreuz-Lazarett in Konstantinopel tätigen Bakteriologen Dr. Neukirch vorgenommene erneute Nachprüfung der zweifelhaften Stämme brachte die Feststellung, daß es sich bei der Mehrzahl von ihnen ebenfalls um den bis dahin als Erreger menschlicher Erkrankungen nicht festgestellten Typus Glässer-Voldagsen handelte.' Stade, "Das Bakteriologische," 186.

Laboratuvar vagonunun içi (solda) ve ‘Makina vagonu’ içindeki buz makinesi (sağda) ⁶⁸

Alman Kızılhaçı'nın yanında Türkiye'de özellikle mikrobiyoloji araştırmaları yapılmasına olanak sağlayan bir kuruluş Berlin'deki Alman İmparatorluk Motoryat Kulübü (*Kaiserlichen Motoryachts-Clubs*, Berlin) olmuştur. Bu topluluk, düzenlediği kampanya ile ‘Anadoluya Mahsus Emrazı Sariye Laboratuvarı’ (*Seuchen-Laboratorium für Anatolien*) adı verilen, 4.0x2.5m iç alana sahip tren vagonlarından oluşan ‘Münih modeli’ laboratuvarlar (*Münchener bakteriologischen Feld-Laboratoriums*) hazırlatarak 7 Kasım 1916 tarihinde İstanbul'da I. Ordu'ya bağışlamıştır.⁶⁹ Laboratuvarın Dz.Tbp.Yzb. Eugen Bentmann başkanlığındaki sekiz kişilik kadrosunda yer alan zoolog Dr. Otto Koehler vagon-laboratuvarların Straßburg'daki yapımına da katılmıştır.⁷⁰ ‘Anadoluya Mahsus Emrazı Sariye Laboratuvarı’nın tıbbi donanımının Erzincan’a nakledilen laboratuvara benzer özellik taşıdığı anlaşılmaktadır. Dr. Eugen Bentmann, Kasım 1916 – Ekim 1918 arasında Ankara ve Çamalan’da (Pozantı) yoğunlaşan, iki yıla yakın süren çalışmalarını düzenli olarak Sahra

⁶⁸ *Seuchen-Laboratorium für Anatolien des Kaiserlichen Motoryachts-Clubs* [Berlin, 1916] 21x14 cm. 16+32 s. Abb. 21, 24 ‘Eismaschine in einem Packwagen’.

⁶⁹ Laboratuvar vagonlarının maliyeti yaklaşık olarak 100.000 Mark olup bağışlarla karşılanmıştır, *Das Motorschiff und Motorboot* 14 (1915): 22.

⁷⁰ Dr. Eugen Bentmann (1876-1954), Marinegeneraloberarzt, Regierungsmedizinalrat. Eugen Bentmann, “Das bewegliche Seuchenlaboratorium für Anatolien,” in *Vor 20 Jahren. Zweite Folge Von den Dardanellen zum Sues mit Marineärzten im Weltkrieg durch die Türkei*, hrsg. Deutsche Medizinische Wochenschrift (Leipzig, G. Thieme-Vlg., 1935), 210-234. Ekibin çalışmalarına Dr. Latif ve Dr. İhsan Arif (Derman, 1891-1950) Beyler de katılmıştır.

Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği'ne rapor etmiş,⁷¹ raporlar Türkçeye çevrilerek *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye*'de yayımlanmıştır.⁷² Yörede en yaygın hastalık sıtmadır. Dr. Koehler'in Anadolu'da gördüğü paratifo hastalığı üzerinde araştırmalar yapmış olmasına karşın,⁷³ Dr. Bentmann, incelemelerinde *Bacterium paratyphi Erzincan* (Neukirch) ile karşılaşmadıklarını bildirmiştir.⁷⁴

Sonuç

Dr. Paul R. Neukirch, 1915 ilkbaharında tanımladığı *Salmonella* grubundan bir bakteriye 'Erzincan' adını vermiş ve buluşunu 1917 yılının Nisan ayında Almanca (*Berliner klinische Wochenschrift*) ve Mayıs ayında Türkçe (*Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye*, İstanbul) yayınladığı bildirimlerle duyurmuştur.⁷⁵ Yeni bilgiler ışığında, Prof. Dr. Ekrem Kadri Unat'ın deyişini '*Salmonella paratyphi C* denilen bakteriyi 1915 ilkbaharında Erzincan'da bulan bakteriyolog Dr. Paul R. Neukirch (sonra Newkirk) buna *Bacillus Erzincan* adını vererek 1917'de yayımlamıştır' biçiminde tümleriz.

⁷¹ Eugen Bentmann, bu yayınlarda 'Anadolu'ya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarı Müdürü ve Kaymakam Doktor' olarak tanıtılmaktadır.

⁷² Eugen Bentmann, *Kriegsärztliche Erfahrungen in Anatolien* (Beihefte zum *Archiv für Schiffs- und Tropen-Hygiene* 27, 1, 1923) (Leipzig: J. A. Barth-Vlg., 1923) ve [Eugen] Bentmann, "Anadoluya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının Kanunusani mahı zarfındaki faaliyetine dair [1 Kanun-ı evvel 1916'dan 31 Kanun-ı evvel 1916'ya kadar geçen müddet zarfındaki faaliyete dairdir]," *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye* 46, 8 (Eylül 1333/1917), 162; "Anadoluya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının Şubat ve Mart aylarına mahsus faaliyet raporları [Anadolu'ya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının Şubat 1917 ayına aid faaliyetine dairdir]," *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye* 46, 9 (Teşrinievvel 1333/1917), 194; "Anadoluya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının Mayıs 1917 zarfındaki faaliyetine dair," *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye* 47, 12 (Kanunusani 1334/1918), 295; "Anadoluya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının Haziran ayı zarfındaki faaliyetine dair rapor," *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye* 47, 13 (Şubat 1334/1918), 325; "Anadoluya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının 333 Temmuz ve Ağustos aylarına ait faaliyet raporları [Anadolu'ya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının Temmuz aylık faaliyetini müş'ir rapordur]," *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye* 47, 14 (Mart 1334/1918), 363.

⁷³ Otto Koehler, "Bakteriologisches über Paratyphus A-Erkrankungen im Felde," *Centralblatt für Bakteriologie, Parasitenkunde und Infektionskrankheiten*, Abt. I, Originale, 78, 6 (1916), 421-442.

⁷⁴ Bentmann, "Das bewegliche Seuchenlaboratorium," 217. 'Infektionen mit *Bacterium Paratyphi Ersindjan* (Neukirch) sind uns trotz eifrigen Fahndens weder in Angora noch Bosanti begegnet.'

⁷⁵ *S. Paratyphi C* bakterisinin bulunuşu konusunda bir yabancı yayınlarda da tarihlendirme hataları görülmektedir: Örneğin, Fritz Kaufmann, *Das Fundament: zur Geschichte und Bedeutung der Salmonella- und Escherichia-Forschung* (Kopenhagen: Munksgaard, 1978), 18. '*Salmonella paratyphi C*. als erster hat E. Weil über *S. paratyphi-C* berichtet in seiner Arbeit "Paratyphus B-ähnlicher Krankheitserreger (Typus Suipestifer Voldagsen) in Albanien" (*Wiener klinische Wochenschrift*, 30, 34 (23 August 1917), 1062). Ein Jahr später hat P. Neukirch in seiner Arbeit "Über menschliche Erkrankungen durch Bazillen der Glässer-Voldagebgruppe in der Türkei" (*Ztschr. f. Hyg. u. Infektionskrankh.*, 85, 103, 1918) über *S. Paratyphi-C* publiziert.'

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY**Arşiv malzemesi / Archival material**

Özel Arşiv: "Wilhelm Anton Souchon, Commandement de la Flotte. Constantinople, le 19 Mai 1916."

Basılı kaynaklar / Printed sources

Akansel, İ. Hakkı. *Eski Erzincan'da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar*. Erzincan: Erzincan Valiliği, 1999.

Akyay, Necmettin. *Tıbbi Mikrobiyoloji ve Enfeksiyon Hastalıkları Bibliyografyası (1801-1971)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Diyarbakır Tıp Fakültesi, 1972.

Becker, Helmut. *Äskulap zwischen Reichsadler und Halbmond: Sanitätswesen und Seuchenbekämpfung im türkischen Reich während des Ersten Weltkrieges*. Herzogenrath: Vlg. Murken-Altrogge, 1990.

Bentmann, Eugen. *Kriegsärztliche Erfahrungen in Anatolien* (Beihefte zum Archiv für Schiffs- und Tropen-Hygiene 27, 1, 1923). Leipzig: J. A. Barth-Vlg., 1923.

Bentmann, Eugen. "Das bewegliche Seuchenlaboratorium für Anatolien," in *Vor 20 Jahren. Zweite Folge, Von den Dardanellen zum Sues mit Marineärzten im Weltkrieg durch die Türkei*, herausgegeben von Deutsche Medizinische Wochenschrift, 210-234. Leipzig, G. Thieme-Vlg., 1935.

Bentmann, [Eugen]. "Anadolu'ya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının Kanunusani mahı zarfındaki faaliyetine dair [1 Kanun-ı evvel 1916'dan 31 Kanun-ı evvel 1916'ya kadar geçen müddet zarfındaki faaliyete dairdir; Anadolu'ya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının Kanunusani 1917 mahı zarfındaki faaliyetine dairdir]." *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye* 46, 8 (Eylül 1333/1917): 160-164.

Bentmann, [Eugen]. "Anadolu'ya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının Şubat ve Mart aylarına mahsus faaliyet raporları." *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye* 46, 9 (Teşrinievvel 1333/1917): 194-197.

Bentmann, [Eugen]. "Anadolu'ya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının Mayıs 1917 zarfındaki faaliyetine dair." *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye* 47, 12 (Kanunusani 1334/1918): 295-297.

Bentmann, [Eugen]. "Anadolu'ya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının Haziran ayı zarfındaki faaliyetine dair rapor." *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye* 47, 13 (Şubat 1334/1918): 325-327.

Bentmann, [Eugen]. "Anadolu'ya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının 333 Temmuz ve Ağustos aylarına ait faaliyet raporları [Anadolu'ya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının Temmuz aylık faaliyetini müş'ir rapordur; Anadolu'ya Mahsus Emraz-ı Sariye Laboratuvarının Ağustos ayı zarfındaki faaliyet raporu]." *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye* 47, 14 (Mart 1334/1918): 363-366.

Biographical Directory of Fellows and Members of the American Psychiatric Association, ASA, 548-549. New York: American Psychiatric Association, 1950.

Das Motorschiff und Motorboot 14 (1915): 22.

“Deutsche Liebestätigkeit in der Türkei.” *Deutsche Levante-Zeitung* (Hamburg) 5, 15/16 (1 August 1915): 372-373.

Deutsche Medizinische Wochenschrift 41, 25 (17 Juni 1915): 746.

Die Press (Thorn) 32, 301 (24 Dezember 1914): 3.

Felix, Arthur. “Serologische Untersuchungen an Fleckfieberkranken aus der asiatischen Türkei.” *Zeitschrift für Immunitätsforschung und Experimentelle Therapie* (Jena) 26, 6 (28 Dezember 1917): 602-619.

Fischer, Isidor. *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte der letzten fünfzig Jahre*, Bd.II. Berlin und Wien: Urban & Schwarzenberg 1933: 1110.

H. [Hasan] Hamdi [Suat Aknar], “Über die Ergebnisse der Immunisierungsversuche gegen Typhus exanthematicus.” *Zeitschrift für Hygiene und Infektionskrankheiten* (Leipzig) 82, 2 (20 Oktober 1916): 235-242.

İbrahim Paşa, *İstanbul'da Savaş Günleri: Sultan Abdülhamid'in Doktoru İbrahim Paşa'nın I. Dünya Harbi Günlüğü*, Yayına hazırlayan İ. Bahtiyar İstekli. İstanbul: Yeditepe yay., 2016.

Jahnke, Karl-Heinz. *Endpunkt: KZ Auschwitz: frühere Angehörige der Universität Rostock*. Rostock: Ingo Koch Verlag, 2004.

Kaufmann, Fritz. *Das Fundament : zur Geschichte und Bedeutung der Salmonella- und Escherichia-Forschung*. Kopenhagen: Munksgaard, 1978.

Kimmle, Ludwig. *Das Deutsche Rote Kreuz im Weltkrieg*. Berlin, Heinrich Grund-Vlg., 1919.

Koehler, Otto. “Bakteriologisches über Paratyphus A-Erkrankungen im Felde.” *Centralblatt für Bakteriologie, Parasitenkunde und Infektionskrankheiten*, Abt. I, Originale, 78, 6 (1916): 421-442.

MacAdam, William. “An Account of an Infection in Mesopotamia due to a Bacillus of the Gaertner-paratyphoid Group.” *Lancet* 2 (August 2, 1919): 189-193.

Neukirch, Paul. “Über Paratyphusbakterien im Blute bei ruhrähnlichen Erkrankungen in der Türkei.” *Berliner klinische Wochenschrift* 54, 15 (9 April 1917): 360-364.

Neukirch, Paul. “Über menschliche Erkrankungen durch Bazillen der Glässer-Voldagsengruppe in der Türkei.” *Zeitschrift für Hygiene und Infektionskrankheiten* 85, 1 (Februar 1918): 103-145.

Neukirch, Paul. “Über Versuche prophylaktischer Impfung gegen Fleckfieber” (I. Mitteilung), *Medizinische Klinik* 13, 11 (18 März 1917): 300-301.

Neukirch, Paul. “Über Versuche prophylaktischer Impfung gegen Fleckfieber” (II. Mitteilung), *Berliner klinische Wochenschrift* 55, 16 (22 April 1918): 376-377.

Neukirch Paul, and Theodor Zlocisti. “Epidemiologische und klinische Erfahrungen bei Fleckfieber in Ostanatolien.” *Medizinische Klinik* 12, 10 (587) (5 März 1916): 256-259.

Newkirk, Paul R. “Psychotherapy on juvenile delinquents.” *Journal of Criminal Law and Criminology* 34, 2 (July-August 1943): 100-105.

Newkirk, Paul R. “Therapy of Sex Delinquents with Female Sex Hormones.” *Northwest Medicine* 59 (May 1960): 644-645.

- Newkirk, Paul R. "Use of Female Sex Hormones in Therapy of Male Sex Delinquents." *Journal of Neuropsychiatry* 2 (January-February 1961): 163-165.
- Nitschke, Asmus. *Die 'Erbpolizei' im Nationalsozialismus: Zur Alltagsgeschichte der Gesundheitsämter im Dritten Reich, Das Beispiel Bremen*. Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher-Vlg., 1999.
- Noykirh, Pol [Paul Neukirch]. "Erzincan Paratifüsü." *Ceride-i Tibbiye-i Askeriye* (İstanbul) 46, 3 (Mayıs 1333/1917): 35-37.
- "Paul R. Newkirk" (Obituary). *Northwest Medicine* [Seattle, WA] 61, 5 (May 1962): 439.
- Schiffbauer, Hans Ernst (Walter). "Operative Treatment of Gunshot Injuries to the Peripheral Nerves." *Surgery, Gynecology & Obstetrics* 22, 2 (February 1916): 133-136. *Seuchen-Laboratorium für Anatolien des Kaiserlichen Motoryachts-Clubs* [Berlin, 1916].
- Stade, Carl. "Das Bakteriologische Untersuchungsamt der Mittelmeerdivision in Konstantinopel, 1916-1918." In *Vor 20 Jahren. Zweite Folge, Von den Dardanellen zum Sues mit Marineärzten im Weltkrieg durch die Türkei*, herausgegeben von Deutschen Medizinische Wochenschrift, 183-190. Leipzig: G.Thieme-Vlg., 1935.
- Stutzin, Joachim Josef. "Zwei Jahre kriegschirurgische Tätigkeit in der Türkei." *Brunns' Beiträge zur klinische Chirurgie* 160, 5 (8. Kriegschirurgischer Bd., Heft 33) (Juli 1917): 709-724.
- Stutzin, Joachim Josef. "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad [I]." *Deutsche Medizinische Wochenschrift* 44, 13 (28 März 1918): 358-359.
- Stutzin, Joachim Josef. "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad [II]." *Deutsche Medizinische Wochenschrift* 44, 14 (4 April 1918): 382-383.
- Stutzin, Joachim Josef. "Das Lazarett des Deutschen Roten Kreuzes in Bagdad [III]." *Deutsche Medizinische Wochenschrift* 44, 15 (11 April 1918): 414-415.
- Unat, Ekrem Kadri. *Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji ve Viroloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, 1970.
- Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege. Das Buch der freiwilligen Krankenpflege*, Herausgegeben von Eduard Senfleben, Wolfgang Foerster und Gerhard Liesner. Berlin: Vaterländischer Verlag Weller, 1934.
- Vella, Ethelwald E. "The Weil-Felix test for the Rickettsioses." *St. Luke's Hospital Gazette* (Malta) 9, 1 (1974): 20-38.
- Voswinckel, Peter. "Hinter die Kulissen geschaut. Aus der Werkstatt eines Ärzte-Biographen." In *Hospital-Kunst-Medizin, Festschrift für Axel Hinrich Murken*, herausgegeben von Axel Dost, Gudrun Färber-Töller und Heinz Rodegra, *Historia Hospitalium* 23 (Sonderband), 122-126. Aachen: Murken-Altroge, 2004.
- Weil, Edmund. "Paratyphus B-ähnlicher Krankheitserreger (Typus Suipestifer Voldagsen) in Albanien." *Wiener klinische Wochenschrift* 30, 34 (23 August 1917): 1062-1063.
- Weil, Edmund, und Arthur Felix. "Zur serologischen Diagnose des Fleckfiebers." *Wiener klinische Wochenschrift* 29, 2 (13. Januar 1916): 33-35.

Weil, Edmund, und Arthur Felix. “Über die Doppelnatur der Rezeptoren beim Paratyphus β .” *Wiener klinische Wochenschrift* 31, 36 (5 September 1918): 986-988.

Weil, Edmund und Paul Saxl. “Über eine Infektionskrankheit, bedingt durch einen Keim der Paratyphusgruppe.” *Wiener klinische Wochenschrift* 30, 17 (26 April 1917): 519-521.

Zlocisti, Theodor. “Epidemiologie und Diagnostik der Fleckfiebers.” In *Ergebnisse der Hygiene Bakteriologie Immunitätsforschung und Experimentellen Therapie*, Vierter Bd., herausgegeben von Wolfgang Weichardt, 100-203. Berlin, Springer-Vlg., 1920.

Elektronik metinler / Electronic texts

Akpınar, Deniz. “20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Erzincan Şehrinde Sağlık Alanında Gelişmeler.” *Uluslararası Erzincan Sempozyumu, Erzincan, 28 Eylül - 1 Ekim 2016, Bildiriler*, c.1 içinde, yayına hazırlayan Hüsrev Akın, 33-44. Erzincan, 2016. <http://www.erzincan.edu.tr/wp-content/uploads/2017/06/Uluslararası%C4%B1-Erzincan-Sempozyumu-Cilt-1-.pdf>

Pérouse, Jean-François. “Rapport de sortie à Karaköy, Salıpazarı et Galataport, Observatoire Urbain d’Istanbul.” 15.2.2006. <https://oui.hypotheses.org/3595>

Unat, Ekrem Kadri. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Mikrobiyoloji Tarihçesi Üzerine bir Deneme.” *Mikrobiyoloji Bülteni* (İstanbul) 4, 3 (Temmuz 1970): 159-175. http://www.mikrobiyolbul.org/managete/fu_folder/1970-03/1970-04-03-159-175.pdf